

TANULMÁNYOK

DOMBRÁDY LÓRÁND

ELLENTÉTEK A MAGYAR POLITIKAI ÉS HADSEREGVEZETÉS KÖZÖTT AZ 1939-ES LENGYEL—NÉMET HÁBORÚ MEGÍTÉLÉSÉBEN

Amikor az ötven évvel ezelőtti szeptember 1-én a német csapatok megkezdték Lengyelország eltiprását, a magyar közvélemény elsősorban a lengyelekhez fűződő barátság és érzelmi kötődés aspektusából közelítette meg az eseményeket. Kevesen voltak, akik a német lépés jóvátehetetlenségére, egy újabb világegés nyitányára figyeltek, s ennek megfelelően értékelték a történeteket. Az esemény nem volt váratlan, hiszen egy tudatosan előkészített és egész Európát izgalomban tartó háborús feszültség kirobbanásáról volt szó. A magyar kormány — elsősorban annak elnöke, Teleki Pál — a közvéleménynél szkeptikusabban nézte az események alakulását. A kényszerűen egyre inkább a német politikához közeledő magyar politikai vezetés számára létkérdés volt ekkor a Németországhoz való további, a magyar érdekekkel ellentétes csatlakozás buktatóinak kivédése, a még nyitott manőverezési lehetőségek megőrzése oly módon, hogy ugyanakkor ne égesse fel a revízió Tengely általi támogatásának hidját sem. A magyar érdekek ilyen megfogalmazását és képviselését ekkorra már nemcsak a német birodalmi politikával való közvetlen konfrontáció veszélye határozta meg, hanem a magyar belső viszonyokat alakító politikai és társadalmi tényezők radikalizálódása, egymáshoz és a nemzetiszocialista Németországhoz fűződő alakuló viszonya is. Az 1939 nyarán kialakult helyzet megkívánta politikai cselekvés és következményeinek kül- és katonapolitikai megítélése az első, a szakítás lehetőségét is magában hordozó alkalomhoz vezetett a politikusok és a katonai vezetők közötti növekvő ellentét történetében. Ha ez ekkor az események alakulása következtében még nem is vezetett az ország további sorsát egyértelműen meghatározó tragikus döntésekhez, a német diplomácia számára újabb bizonyossággal szolgált a magyar politikai és katonai vezetés közötti nézetkülönbségek természetét illetően. A történetek tovább szűkítették a Teleki-kormány cselekvési körét, s veszélyeztették a Nyugathoz fűződő, már egyre ingatagabb kapcsolatainak létét.

Utassy Loránd alezredes, londoni magyar katonai attasé, 1939. június 9-én jelentette főnökének, Újszászy István ezredesnek, a vezérkar 2. osztálya vezetőjének, hogy beszélgetést folytatott Banfield ezredessel, a brit honvédelmi minisztérium közép-európai referensével a magyar—román viszony megítéléséről. Az angol ezredes megértőnek mutatkozott, amikor Utassy a románoknak a magyar kisebbséggel szembeni megengedhetetlen magatartásáról beszélt s arról a román részről tapasztalható teljes elzárkózásról, melynek egyik táplálója éppen az angol—francia támogatásban keresendő. Banfield azt javasolta, hogy a magyar kormány hívja fel a brit kormány figyelmét a békés egyezkedést akadályozó román magatartásra. A románoknak adott garancia csak egy erőszakos német támadás esetére ad biztosítékot.

Ők éppen a magyar—román ellentétek megegyezéssel megoldását szeretnék elősegíteni. Őt magát elsősorban a kérdés katonai aspektusa érdekli, amiről tanulmányt is készített a kormány számára. Ez érinti Magyarország szerepét is egy esetleges, a délkelet-európai térségben bekövetkező háború esetére. „Magyarország semlegessége elsődrendű angol katonai érdek. Lengyelországnak hadianyaggal táplálása a Balti-tengeren át nem valósítható meg, tehát csak a Dardanellák—Románia útvonal fog rendelkezésre állni. A Magyarországon felvonuló német erők könnyen átvághatják a keskeny román—lengyel közös határszakaszt, és ezzel Lengyelország teljesen elszigetelődik.”¹ Ez természetesen nem csak az angol segítség elvágását jelenthette, hanem a lengyel szövetséges Románia kikapcsolását is.

A kérdés ilyen felvetése figyelmeztető volt a magyar kormány számára. Teleki megbízta Barcza György londoni magyar követet, hogy puhatolózzon a brit külügyminisztériumban. Barcza nem látta reménytelennek a helyzetet, mivel megítélése szerint az angoloknak már csak katonai stratégiai szempontokból sem lehet ellenére a magyar—román megegyezés. Attól tarthatnak ugyanis, hogy a németek egy Románia ellen indított támadás esetén a magyar közvéleményt Erdély visszaszerzésének reményével feltűzelve a katonai támogatás érdekében nagy nyomást gyakorolhatnak a magyar kormányra. „Nézetem szerint — írta Barcza — egy, a fenti értelemben itt tett lépéstől nagyon sokat az adott helyzetben ugyan nem várhatunk, de annak talán pro futuro értéke volna és reá adandó esetben itt később majd hivatkozhatnánk.”²

Június 13-án Csáky István külügyminiszter Halifax brit külügyminiszter 8-i beszédére is reagálva kérte Barczát, jegyzékben mutasson rá: a Duna-völgyi megnyugvás egyik előfeltétele a magyar—román területi probléma rendezése. Cadogan külügyminiszterhelyettes a jegyzék átvételekor kijelentette Barczának: az angol biztosíték nem fogható fel úgy, hogy azáltal Románia szomszédaival szemben intranzigens magatartást tanúsíthat. Adatokat kért a magyar kisebbséggel szembeni román bánásmódról, a kisebbség helyzetének romlásáról. Hangsúlyozta annak változatlan szükségességét, hogy az ellentétek békés tárgyalások útján nyerjenek megoldást.³

Ez félreérthetetlen álláspont volt. Ellentétben állt a német birodalmi kormány háborús megoldásra utaló, fokozódó lengyelelles fellépése nyomán keletkező, a magyar katonai vezetésnek a kormány fenntartásaival nem számoló, azt fölös óvatosságnak tartó véleményével. Az 1939 július elején Németországban járt, s ott Hitlerrel is találkozott Werth Henrik gyalogsági tábornok, a vezérkar főnöke, ugyanis a leghatározottabban hirdette a németek melletti kiállást, mint a revízió egyetlen, eredményekkel is biztató lehetőségét. Mindamellet egy lengyelelles konfliktushoz történő közvetlen csatlakozást ő sem tartott gondoktól mentesnek. Ebben nemcsak a tisztikarban is élő tradicionális lengyel szimpátia játszott szerepet, hanem megfontolandónak tartotta, hogy a még felszeretlen hadsereget belevigye egy esetlegesen elhúzódó háborús konfliktusba. Ugyanakkor a távolmaradásból eredő konfrontáció megkockáztatását is veszélyesnek tartotta. A lengyel hadsereg erejének megítélése ugyanis, nem utolsósorban Lengyel Béla alezredes, varsói katonai attasé jelentései alapján, felértékelődött. Létszáma, elszántsága és nem utolsó sorban a várható szövetségesi támogatás következtében komolyabb tényezőnek tűnt a későbbiek során tapasztaltaknál.⁴ Werth fenntartásait kevésbé motiválta a nyugati kapcsolatok stabilitásának a féltése, hiszen ő úgy ítélte meg, hogy a térségben jelen lévő és egyre erősödő befolyással bíró Németország és hadserege várható akcióit aligha

1 Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) K 64—82—27/b—562 Rp.

2 Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936—1945. Bp., 1962. (a továbbiakban: DIMK) IV. k 310. o. (191.)

3 Uo. 310. o. (187.) és 314. o. (191.)

4 Uo. 135. és 136. o.

tudják befolyásolni jelentősen az angol—francia erők. Németországi látogatása megerősítette ebben a hitében. Hitler kijelentései és a Wehrmacht erejének megitése eloszlatták óvatosságát. Nem tartotta kizártnak, hogy egy német—lengyel háborús konfliktus esetén a magyar kormány a Romániával szembeni magyar területi követelések érvényesülését a német hadsereg fegyveres támogatása révén kényszerül érvényesíteni. Mindenesetre, Berlinből hazatérve, a fegyverkezés gyorsítását és a románok elleni felkészülést sürgette a miniszterelnöknél.

Az egyre feszültebb háborús helyzetben a magyar kormányra nehezedő nyomás keltette görcs oldásának szándéka vezette Teleki miniszterelnököt, amikor júliusban írt levelében, a Tengellyel egyébként összehangolt politika szándékának kinyilvánítása mellett, tudtára adta Hitlernek és Mussolininak: Magyarország nincs abban a helyzetben, hogy hadba lépjen Lengyelország ellen.

A címzettek várható és hamarosan be is következő heves tiltakozására számítva, annak hatását enyhítendő, a Teleki-megnyilvánulással szemben fenntartásokkal bíró Csáky július 26-án szükségesnek tartotta felhívni az olasz külügyminiszter figyelmét arra a már áprilisban kifejtett magyar álláspontra, mely egy német—lengyel konfliktus esetére Románia elleni magyar mozgósítást helyezett kilátásba.⁵

Hitler augusztus 8-án fogadta Csáky külügyminisztert, s a szemrehányások tömegét zúdította rá: érthetetlen a Teleki-level és a Magyarországon keltett hangulat, hiszen ő nem is számolt a magyar részvétellel a Lengyelország elleni háborúban. Mindenesetre szükségesnek találta félreérthetetlenül Csáky tudtára adni, hogy a megváltozott helyzetben már nem lesz módjában a magyar revíziós törekvések támogatása. Csáky elérte a burkolt fenyegetést és bár erre felhatalmazása nem volt, ijedten kérte Hitlert, tekintse tárgytalannak az ominózus levelet.

Ezt követően, augusztus 18-án, Csáky Rómába sietett, hogy a szokásos módon az olaszoknál keressen megértést és támogatást a lengyel kérdésben tanúsított elutasítás kiváltotta feszült helyzetben. Felbátorította a német szándékok felől bizonytalan, s ennél fogva velük szemben bizalmatlanná váló olasz politika azon korábban kinyilvánított szándéka, hogy katonai felkészületlensége következtében távol kíván maradni egy esetleges háborús konfliktustól. A németektől szemlátomást tartó olasz vezetők nem sok vigaszt nyújtottak a magyar külügyminiszternek. Elutasították azt a felvetését is, hogy Olaszország támogassa egy, a Tengely és Magyarország közötti szerződés gondolatát. Csáky meggyőződhetett, hogy Ciano, de maga Mussolini is, mennyire bizonytalan a helyzet alakulását és a megteendő lépéseket illetően, ami mindkettőjüket tartózkodóvá teszi a magyar politikával szemben. Tartanak a nyugatiak beavatkozásától, ugyanakkor lehetségesnek tartják azt is, hogy az nem következik be, így Németország jó üzletet csinál, amiből nem tanácsos kimaradni. Félnek Hitler dühétől is, amennyiben valamilyen neki nem tetsző lépésre szánnák el magukat.⁶

Előtte hasonló benyomásokkal tért vissza Olaszországból Werth is. Őt Pariani tábornok, az olasz vezérkar főnöke hívta meg az olasz hadsereg Torino környéki nagygyakorlatára. A gyakorlat helyéből Werth a franciák elleni, a németekkel összehangolt felkészülésre gondolt, azonban a Parianival folytatott beszélgetés során kétségtelessé vált, hogy az olasz hadsereg vezetésének nincs elképzelése sem a németek terveiről. Így a két hadseregnek közös, összehangolt hadművelati terve sem lehet. Werth azt is megérdeklődte olasz kollégájától, hogy az olasz—magyar együttműködés keretében készítsenek-e egy összehangolt hadművelati tervet Jugoszlávia ellen. Pariani egyelőre legfeljebb egy megszállási terv elkészítését tartotta realisanak.

Tárgyalásaik végén Pariani még az elől is elzárkózott, hogy megbeszéléseikről

⁵ Uo. 378. o. (240.)

⁶ Ciano naplója, 1939—1943. Bp., 1946. 130. o.

valamilyen jegyzőkönyv készüljön. Az lesz a legjobb, mondta, ha októberben hármasban leülnek a németekkel és sorra veszik az összes felvetődött kérdéseket. Itt megállapodhatnak a közös hadműveleti célokban, ami épp úgy irányulhat Franciaország, mint Románia ellen.⁷

Werth levonta a következtetést: nem születtek német—olasz katonai megállapodások. Az olasz katonai vezetés a politikusokhoz hasonlóan teljes bizonytalanságban van Németország szándékait illetően. A kormánynak az olasz kapcsolatokat erőltető politikája csak az általa egyre magasabbra értékelt német kapcsolatok építésének a gátja lehet. A Rómába futkosás csupán bizalmatlanná teszi az olaszokkal szemben közömbösnek mutakozó német vezetést. Biztos volt azonban, hogy erről nem tudja meggyőzni a magyar politikusokat.

Tovább bonyolította a helyzetet az augusztus 23-án megkötött német—szovjet megnemtámadási szerződés. Hitler a hátát akarta biztosítani és szerződést ajánlott, amit a német tervekkel szemben bizonytalan szovjet kormány stratégiai előnyök és időnyerés céljából elfogadott. Teleki miniszterelnök számára egyértelmű bizonyossággá vált, hogy a háborús konfliktust a nyugat nem terelheti kelet felé. A háború Németország és a nyugati nagyhatalmak között elkerülhetetlen.

A közvetlen veszélyt azonban egyelőre a lengyel—német konfliktus jelentette, amelynek kitörése már csak napok kérdésének látszott. Teleki szükségesnek látta tudtára adni a brit kormánynak, hogy bár a magyar kormány saját jól felfogott revíziós érdekeit figyelembe véve semlegességi nyilatkozatot nem tesz, megtámadtas esetén nem fog hadba lépni Lengyelország ellen.

Miközben Teleki és a kormány kétségbeesetten próbálta biztosítani semlegességének megőrzését az immár elkerülhetetlennek látszó háborúban, a katonai vezetés izgatottsága ellenkező tőről fakadt. Werth Németország erősödését olvasta ki az eseményekből. A német—szovjet szerződés elhárította a német—szovjet konfrontáció lehetőségét egy Lengyelország ellen hadjárat esetére, s egyben biztosítottak láttá Németország hátát is a korábbi szovjet közlekedést elutasító nyugati hatalmakkal szemben. Ugyanakkor azt sem tartotta kizártnak, hogy Németország a nyugati és lengyel elkötelezettségű Romániával szemben esetleg szabad kezet ad Magyarországnak. Különösen áll ez, ha Románia katonai erővel is beavatkozik az eseményekbe. Werth szükségesnek tartotta megtenni a katonai előkészületeket és ehhez elnyerni a kormány hozzájárulását. Augusztus 23-án kérte a minisztertanács összehívását: döntsön a Romániával szembeni intézkedések folyamatba tételéről. Ezt az Erdélyben lévő román erők látható folyamatos erősítésével és a magyar határ közelében történő összpontosításával indokolta.⁸ Már augusztus 20-a óta észlelhetők voltak román csapatmozdulatok a magyar határ felé. A légi felderítés pedig 23-án újabb jelentős román csapatok mozgásáról adott jelentést Erdély belsejéből a határ felé.⁹ A jelentések szerint a román hadsereg létszáma augusztus 20 óta már elérte az 500 000 főt amiből Erdélyben 250 000 tartózkodott.¹⁰

A minisztertanács eleget tett Werth kérésének, aki még aznap utasítást adott a honvédség részleges mozgósítására, valamint a határ körzetében állomásozó csapatok készségbe helyezésére.¹¹

A magyar vezérkar különös figyelmet szentelt a Szlovákiában folyó német felvonulásnak is. Egy augusztus 24-i jelentés arról adott számot, hogy a már május óta Zsolna környékén tartózkodó két német hadosztályhoz augusztus 20-ig újabb három érkezett. Ezt az erőt a mozgósított 2. és 3. szlovák hadosztályok — utóbbi Mezőlabore közelében — egészítik ki.¹²

7 DIMK IV. k. 397. o. (251.)

8 OL K. 64—82—27/a—751/1939. Rp.

9 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Eln. vkf. 1939/4479.

10 HL Eln. vkf. 1. 1939/4438.

11 HL Eln. vkf. 1. 1939/4477.

12 HL Eln. vkf. 1939/4735.

Csáky ugyanakkor utasította Bárdossy Lászlót, a bukaresti magyar követet, hogy a magyar katonai lépéseknek a román felvonulás kiváltotta defenzív volta hangsúlyozása mellett érdeklődjön Gafencunál a román csapatmozdulatok céljáról: „Valószínűnek tartom, hogy Gafencu azt fogja válaszolni, hogy nem ellenünk irányul a felvonulás. Ez esetben próbálja színvallásra bírni, hogy ki ellen.”¹³

Gafencu valóban igyekezett kitérni az egyenes válasz elől, azonnal letagadta a csapatmozdulatokat: „Május óta nem voltak újabb csapateltolások — mondotta. — Kéri, hogy a magyar kormány hamis információk alapján ne tegyen olyasmit, ami félrevezetésekre és hátrányos következményekre vezetne.”¹⁴ Végül elismerte, hogy bizonyos védelmi jellegű intézkedéseket valóban foganatosítottak. Ezt azonban a két hatalmi csoport között néhány napon belül esetleg kitérő háborúval indokolta, aminek következményeire mindenkinek, így Romániának is fel kell készülnie. Nyomatékosan hangsúlyozta Bárdossynak, hogy Romániának szándékában áll megvédeni magát, ha bárhonnan is pressziót gyakorolnak rá. Békülékenységét kinyilvánítandó megpendítette Bárdossy előtt: Románia készen áll Magyarországgal szemtámadási egyezményt kötni.

Werth értesülve Gafencu megnyilvánulásáról, megjegyezte Csákynek: politikai és katonai szempontból egyaránt teljesen közömbös, hogy a román csapatok védő vagy támadó felvonulást hajtanak-e végre a magyar határon, preventív intézkedések feltétlenül szükségesek. A határ védtelenül nem maradhat.¹⁵

A magyar kormány augusztus 25-én adott válaszában elégedetlenségének adott kifejezést a román tájékoztatással szemben. Nem hamis feltételezésekre, de bizonyított tényekre alapozott, amikor panaszt emelt a magyar határ felé irányuló román felvonulás miatt. A kapott választ nem tartja kielégítőnek.¹⁶

Nem csak Bárdossy, de Sztójay Döme berlini magyar követ is utasítást kapott Csákytól: továbbítsa a magyar kormánynak a román lépésekkel kapcsolatos álláspontját a birodalmi külügyminisztériumba. Hangsúlyozza, hogy amíg magyar részről a tavaszi feszültséget követően leszerelték a mozgósított csapatokat, s ezt a román kormány tudtára adták, addig román részről ez nem történt meg. Az ezzel kapcsolatos magyar érdeklődésre magyarázatot nem adtak. Ez a magyar—román viszony normalizálódását akadályozta. Utóbbi napokban viszont a magyar kormánynak konstatálnia kellett, hogy újonnan mozgósított további román erők vonulnak fel a magyar határon. A magyar kormány ezzel kapcsolatban sem kapott megfelelő választ, ami arra kényszeríti, hogy védelmi intézkedéseket léptessen életbe. A magyar—román viszony további romlásáért a román kormányra hárítja a felelősséget.¹⁷

A Sztójay által közvetített magyar álláspont arra indította a német kormányt, hogy, azt felkérésként értelmezve, közben járjon Bukarestben, ami nem váltotta ki a magyar kormány osztatlan elégedettségét. Bárdossy augusztus 25-én küldött számjeltáviratából ugyanis Csáky arról értesülhetett, hogy a német külügyminisztérium magyarázatot kért a berlini román követtől a román mozgósítás okáról. A román kormány azonnal összefüggést talált a magyar tiltakozás és katonai intézkedések, valamint a német érdeklődés között, s igazolva látták katonai lépéseiket.¹⁸ Teleki nem nagy örömmel vette tudomásul a román vélekedést, hogy Németország ily módon akar nyomást gyakorolni a lengyel szövetséges Romániára. Ez kompromittáló a nyugati hatalmak előtt, amit szeretett volna elkerülni. Ennek megfelelően Csáky, akinek a lengyel kérdésben képviselt óvatos irányvonálától a német lépés nem volt idegen, augusztus 26-án utasította Bárdossyt: „Fogalmunk sem volt

13 OL K 64—82—27/a—751/1939. Rp.

14 OL K 64—82—27/a—752/1939. Rp.

15 OL K 64—82—27/a—ad. 756/1/1939. Rp.

16 OL K 64—82—27/a—752/4/5/1939. Rp.

17 OL K 64—82—27/a—751/1939. Rp.

18 OL K 64—82—27/a—754/1939. Rp.

arról, hogy a németek is tesznek valamilyen lépést. A két lépés között semmilyen összefüggés nem áll fenn.¹⁹

Telekivel ellentétben a katonai vezetésnek nem volt ellenére a románok által feltételezett összefüggés, sőt kiaknázandó lehetőséget látott benne. Werth meg volt győződve, hogy a német külpolitikát és hadvezetést egyaránt nyugtalanítja egy esetleges közös lengyel—román fellépés lehetősége. A románok által kiprovokált magyar mozgósítás — egy lehetséges magyar, vagy a német hadsereggel közös támadás lehetősége, amitől a románok éppen tartanak és felvonulásuk okát képezi — mindenképpen alkalmas a román hadsereg északi irányú akcióképességének akadályozására, kedvére való a német politikának. Magyarország ezzel, ha áttételesen is, de Csáky korábbi ígéretének megfelelően passzív támogatójává válik a Lengyelország elleni német háborúnak. A vezérkar főnöke ezt úgy értékelte, hogy ha pillanatnyilag nincs is lehetőség egy, a német hadsereggel közös akcióra, de ez is jó pontokat jelenthet a későbbi együttműködés során; némileg ellensúlyozza a magyar politikának a lengyel kérdésben tanúsított merev álláspontját.

Egy olyan kényszerhelyzet kialakulását sem tartotta lehetetlennek, ami kiválthatja a románok elleni fegyveres fellépést. A román felvonulás folytatódása, támadó hadműveletekre alkalmas lovasdandár és gépkocsizó alakulatok megjelenése Erdélyben azt a feltételezést is megengedte, hogy Románia esetleg, feladva óvatosságát, Lengyelországgal szembeni szövetségi kötelezettségének megfelelő katonai lépésekre szánja el magát; egy magyar—német akciótól tartva esetleg megelőző hadműveletet kezdhet Magyarország ellen. Ez esetben viszont Magyarország számíthat Németország diplomáciai és főleg katonai támogatására. Egy ilyen helyzet nyilvánvalóan német—román konfliktussá szélesedne, ami feltehetőleg a román hadsereg teljes vereségéhez vezetne. A meglehetősen felkészületlen honvédség ugyan egyelőre alkalmatlan önálló támadó hadműveletek — egy ellentámadás — kezdeményezésére, de a német csapatok által támogatott akció jó lehetőséget teremthetne az Erdélybe való benyomulásra. A románok által kiprovokált hadjáratban való magyar részvétel a Nyugat ellenkezését sem válthatná ki. A gondolat Csáky külügyminisztertől sem áll távol.

Az események azonban nem a vezérkar főnökének elképzelései szerint alakultak. A Horthy elnökletével összeült Legfelső Honvédelmi Tanács augusztus 28-i ülésén Werth jelentette, hogy a magyar katonai intézkedések augusztus 28-án 0 órakor lényegében befejeződtek.²⁰ Csáky a megtett intézkedéseket a románok provokatív lépéseivel indokolta. A tanács úgy határozott, hogy további katonai lépések megtétele egyelőre szükségtelen. Werth a román mozgósítás változatlanul növekvő méreteire való tekintettel ezt nem tartotta helyesnek.²¹

A katonai előkészületek leállítására más lengyelbarát megnyilvánulásokkal együtt növelte a német politikai bizalmatlanságát.

Tiltakozni kényszerült a magyar kormány a nyugati sajtóban lábrakapott azon híresztelések ellen is, miszerint semlegességi nyilatkozatot kívánna tenni. Német részről mindenesetre jónak látták, hogy a kormányt érzékenyebben érintő lépéssel is tudtul adják: mindenképpen nagyobb szolidaritásra számítanak a lengyel kérdésben. Woermann külügyi államtitkár augusztus 28-án közölte Sztójayval, hogy Keitel leállította a magyarországi hadianyagszállításokat mindaddig, amíg a magyar magatartás bizonytalan. A lépés a hadseregfelkészítés lassúsága miatt amúgy is elengedhetetlen, s azért a kormánypolitikát okoló magyar katonai vezetést célozta meg. Tette ezt abban a biztos tudatban, hogy tovább mélyíti a szakadékot a katonák és

19 OL K 64—82—27/a—754/1939. Rp.

20 HL Eln. vkf. 1. 1939/4507.

21 A Wilhelmstrasse és Magyarország, 1933—1944. Bp., 1968. (Szerk.: Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkowszky Lóránt, Juhász Gyula) 430. o. (249.)

a kormány között. Werth ismét igazolva látta, hogy a kormány németekkel szembeni kétértelmű politikája veszélyezteti a hadsereg felkészülését és így a revíziós célok megvalósítását is. Tekintettel a helyzet várható alakulására, ha kormánykörökben ennek nyíltan nem is adott hangot, szükségesnek tartotta a merev lengyel politika felülvizsgálatát. Általában nagyobb szerepet kell adni a katonai vezetésnek, hogy fokozott érvényt szerezzen a hadsereg érdekeinek, s ne gátolják szükségesnek tartott előkészületi intézkedéseiben.

A vészterhes augusztus végi napokban a német hadsereg befejezte felvonulását Szlovákiában is. Augusztus 28-án megkezdődött a német és szlovák csapatok felzárkózása a lengyel határra. A Szlovákiában összevont 5. német hadsereg magassabbegységei, a XVII., a XVIII. hegyi és a XIX. gépesített hadtestek — 10—12 német hadosztály —, valamint a két szlovák hadosztály befejezték a felkészülést a támadáshoz.²² A szlovák repülőterekre újabb német légi kötelékek települtek. A felvonulás kiterjedt a Csorba-tótól keletre fekvő területekre is.²³ A felvonulás során a német hadsereg nem vette igénybe a magyar vasútvonalak egyikét sem.

Németország 1939. szeptember 1-jén megtámadta Lengyelországot. A magyar kormány azonnal bevezette a rendkívüli állapotot. A hadseregvezetés elrendelte a VI. hadtest felzárkózását a román határra, ahol védelemre rendezkedtek be. Románia az események hatására újabb korosztályok mozgósítását rendelte el.²⁴

Alig lépték át a német csapatok a lengyel határt, Erdmannsdorff német követ máris jelentkezett Csákynál Ribbentrop üzenetével: a birodalmi kormány semmiféle fegyveres segítséget nem kér. Elvárja viszont, hogy a magyar kormány nem tesz semlegességi nyilatkozatot, s így nyitva hagyja maga számára az esetleges lehetőségek kihasználását. Csáky fellélegzett, s kérte Erdmannsdorffot, biztosítsa megbízóját a magyar kormány feltétlen hűségéről. Magyar semlegességi nyilatkozatnak még a gondolata sem merült fel.²⁵

A magyar miniszterelnöknél és külügyminiszterénél nagyobb érdeklődést tanúsított Werth az üzenet azon részének, mely a kihasználható magyar „lehetőségekre” terelte a figyelmet. Ha a németek felkínálnak egy ilyen lehetőséget, ami Románia további magatartásától függ, akkor élni is kell vele. Az elmulasztott lehetőség miatti félelme vezette, amikor szeptember 4-én levelet írt és juttatott el Teleki miniszterelnökhöz. Ebben felhívta annak figyelmét, hogy a Szovjetunió csapatokat vont össze a lengyel és a besszarábiai határon. Ha Lengyelország elleni szovjet hadműveletekre kerül sor, Románia — kötelezettségének megfelelően — valószínűleg csapatokat küld Lengyelországba. Legalábbis Gafencu szeptember 1-jén így nyilatkozott. Ez esetben viszont számítani lehet arra — írta Werth —, hogy „Románia a keskeny román—lengyel határ kiszélesítése érdekében a Kárpátalján át támad, és ugyanakkor határát nyugat felé a Tiszáig tolja előre. Mindezt meg kell akadályozzuk. Ezért javaslom:

a) az összes határvadász alakulatok mozgósítását, nyugati határunk kivételével;

b) a keleti határnak, valamint egy későbbi általános mozgósítás után bekövetkező általános felvonulásunk biztosítása érdekében a már mozgósított erőink felvonultatását.”²⁶ Felhívta a figyelmet a gyors cselekvés szükségességére, mert az alakulatok felvonultatása öt napot vesz igénybe.

Mire alapíthatta elképzelését a vezérkar főnöke? Nyilván arra gondolt, hogy az angol—francia hadüzenetet követően a szovjet hadbalépés siettetni fogja a lengyelek

22 HL Eln. vkf. 1. 1939/4507.

23 HL Eln. vkf. 1. 1939/4735.

24 A Wilhelmstrasse... 432. o. (251.)

25 Uo. 433. o. (253.)

26 OL K 64—81—24—848/1939. Rp.

megsegítését célzó többfrontos, összehangolt hadműveletek megindítását, aminek részese lehet az eddig mozdulatlan Románia hadserege is. Ez az elképzelés azonban meglehetősen merész gondolatmenetet feltételez, még akkor is, ha Werth a legkisebb lehetőség megragadásával is háborúzni akart. Alig volt elképzelhető, hogy a háború többfrontos világháborúvá válása esetén a megtámadtatástól rettegő, s mindazidáig mozdulatlan román hadsereg kétfrontos háborúba bonyolódik, azaz a Tiszaig történő előretöréssel, valamint a német hadseregnek a Kárpátalján és Szlovákián át történő hátbatámadásával kiprovokálja az együttes magyar—német ellenakciót, sőt ugyanakkor keleten megütközik a meginduló szovjet hadsereggel is. Ha a román kormánynak eredetileg szándékában állt is a lengyelek megsegítése, a hadjárat gyors német sikerei, az öt nap alatt már a hadműveleti mélységben előrenyomuló német csapatok, a lengyel hadsereg szervezetlen és kétségbeesett visszavonulása, ugyanakkor a nyugati hatalmak beavatkozásának késése, megfontolásra készítették. Elkerülte Werth figyelmét az is, hogy semmi jel nem mutatott arra, hogy a felvonulás során a német hadvezetés számolt volna Romániának a hadműveletekbe való bekapcsolódásával. Német csapatokat nem helyezett készenlétbe erre az esetre. A magyar mozgósítás tényét és a Besszarábia határán felvonuló szovjet erők jelenlétét elegendőnek tartották, hogy a románokat elrettentse a meggondolatlan lépésektől. A „lehetőségek” felvetését a németek mézesmadzagnak szánták a magyar éberség fenntartására. Werth és köre nem ismerte fel, hogy a német vezetés szándéka: kijátszani a két országot egymás ellen a német céloknak megfelelően. Romániát a magyar hadsereggel akarja sakkban tartani ugyan, de semmi érdeke nem fűződik ahhoz, hogy háború robbanjon ki a két ország között. Ez a komplikáció nem tartozik bele a német politikai és katonai tervekbe. A német diplomácia a katonákat használja fel az ingadozó és nyugat felé is békülékeny hangokat hallató, lengyelbarát magyar kormánnyal szemben.

Werth nem sokat törődött vele, hogy ellentétbe kerül a magyar kormánnyal, melynek elnöke kétségbeesett erőfeszítéseket tesz, hogy a magyar területi igények fenntartása és biztosítása mellett távol tartsa az országot a konfliktustól, aminek immár világháborúvá történő kiterjedéséhez nem fért kétség. Ez a szándék vezette szeptember 3-i Cianónak küldött levelének megírásában is. Kérte, hogy az olasz kormány támogassa továbbra is, bármely konfrontáció közepette, attól elválasztva, a Romániával szembeni magyar területi igények kielégítésének konferencián történő megoldását. Teleki, Werthtel ellentétben, a magyar igényeket csak a jelenlegi, vagy más konfliktusoktól elválasztva kívánta és látta. Mindamellett „a magyar kormány el van szánva — írta Teleki —, hogy a magyar—román területi kérdést nyugvópontra hozza, s a maga erejére támaszkodva »kicsikarására« minden kockázatot vállalni fog, ha nem kap biztosítékot, hogy Romániával szembeni követelését egy konferencián, mely talán egy-két évtizedre elintézi Európa sorsát, szintén elintézik.”²⁷ Hangsúlyozta, hogy a magyar kormány csak végső esetben, ha kedvező elintézés nem kap, fog fegyverhez nyúlni. Erre kényszeríti a közvélemény nyomása.

A magyar kormányt meglepte a német diplomácia újabb akciója, amely nyitott kapukat látszott döngetni. Ribbentrop ugyanis szeptember 4-én váratlanul biztosítékokat kért és kapott Sztójajtól, hogy a magyar kormány a németek egyetértése nélkül nem kezd háborús akciót Románia ellen. A német külügyminiszter ugyanakkor meghívót adott át Csáky számára, látogassa meg a kialakult helyzet megbeszélése végett. A kormányt nyugtalanította és bizonytalanná tette ez a német megnyilvánulás, ugyanis Ribbentrop jól tudta, hogy a magyar kormány mindent megtett, hogy a konfliktustól távol maradjon.

Teleki és Csáky előtt aligha maradt rejtve: a német akció célja annak bizonyítása

a román kormány előtt, hogy csupán Németország fellépése akadályozza meg a magyarok fegyveres fellépését. El kellett mélyíteni a román kormány félelmét és fokozni a bizalmatlanságát a magyar kormánnyal szemben, s ugyanakkor növelni a bizalmat s a románbarát német diplomáciával szemben.

A német szándékokat erősítette egy szeptember 6-án kelt Sztójay-jelentés is. Ebben beszámolt egy Woermann külügyi államtitkárral folytatott beszélgetésről. A német diplomata elmondta, hogy bukaresti hír szerint az erdélyi magyar betörés küszöbön áll. Egy ilyen akciót a német kormány nem szívesen látna. Sztójay nem firtatta, hogy a bukaresti hírt milyen források és hiedelmek táplálják, hanem teljesen alaptalannak ítélte a román híresztelést, ami Románia Erdély, Dobrudzsa és Besszarábia miatti rossz lelkiismeretével kapcsolatos.²⁸

A román kormány félelmére utalt, hogy szeptember 5-ét követően további pánik-szerű román mozgósításokról érkeztek jelentések. A román hadsereg létszáma elérte a 650 000 főt. Erdélyben már 6 hadosztály, 1 gépkocsizó csoport, valamint 3—3 lovas, illetve hegyi dandár állt, mintegy háromszoros túlerőt képezve a magyar erőkkel szemben. A felvonult alakulatok magyar legénységét megbízható románokkal váltották fel. A román erők megszállták a határ menti területek azon részét is, melyek még fedetlennek látszottak. Alig fért ekkor már kétség ahhoz, hogy az itt lévő erők célja nem az — mint azt Werth feltételezte — hogy a lengyelek érdekében, velük összehangoltan támadást indítsanak; a felvonulást a magyaroktól való hisztérikus félelem indokolta. Ennek ébren tartásáról a német diplomácia gondoskodott.

A magyar kormány tiltakozott az újabb román erők felvonulása miatt. Csáky utasította Bárdossyt, közölje az ottani kormánnyal, a román felvonulás, szándékai ellenére, további védelmi intézkedésekre kényszeríti a kormányt. Ugyanakkor utasította a berlini és római követet is, hogy a tiltakozásról informálják a német és olasz kormányt. A magyar kormány támadó szándékot lát a csapatmozdulatok mögött, mégpedig arra számít, hogy a román csapatok „a kárpátaljai vasútvonalakat szeretnék esetleg megszállni, mivel a Lengyelországgal fennálló összeköttetéseik nem kielégítőek”.²⁹

A színpalak mögötti intrikákra Bárdossy is felhívta a figyelmet. A német követségtől bizalmasan értesült: a németek garanciát kértek a román kormánytól, hogy a Birodalom ellenségeit semmiképp sem támogatja. Ennek ellenében felajánlották a magyar—román határ biztosítását, akár Magyarország megszállása árán is. A német katonai attasé a királyt is igyekezett megnyugtatni. Ennek ellenére a románok félnek, hogy a magyarok a konfliktust provokálni fogják.³⁰

A magyar kormány igyekezett enyhíteni a feszültséget, amiből már a katonák számára is nyilvánvalóvá vált, hogy az magyar részről nem aknázható ki. Csáky kérte Raoul Bossyt, a budapesti román követet, ne izgassa kormányát a magyar mozgósításról szóló hírekkel, inkább igyekezzen megnyugtatni. Kronológikusan bizonyította neki, hogy a mozgósítást ők kezdeményezték, amit az kénytelen volt elismerni. Ígéretet tett, hogy tájékozódni fog, s adott helyen kinyilvánítja megnyugvását a magyar kormány békés szándékai felől.³¹

A szeptember 7-i bizalmas Csáky—Ribbentrop találkozóáról utóbbi kérésére nem adtak ki kommunikét. A német külügyminiszter személyesen akarta hallani Csákytól, hogy a magyar kormány a vele való előzetes megállapodás nélkül semmit sem tesz Románia ellen. Csáky nemcsak, hogy erre készségesen ígéretet tett, hanem buzgal-mában még tovább is ment. Egy Romániával szembeni megnemtámadási szerződést is felajánlott. Ez a gesztus nem vágott bele a magyar kormány román politikájába.

28 OL K 64—82—27/a—815/1939. Rp.

29 HL Eln. vkf. 1. 1939/4570. és 4582.

30 OL K 64—82—27/a—832/1939. és 831/1939. Rp.

31 OL K 64—82—27/a—825/1939. Rp.

Feltehető, hogy Csákyt a valódi német szándékokról való megbizonyosodás szándéka vezette a propozíció megtételében. A várakozásnak megfelelően Ribbentrop szükégtelennek találta ezt a lépést.³² Alig érkezett haza Csáky Berlinből, amikor megjelent nála Erdmannsdorff Ribbentrop üzenetével: az sem volna célszerű, ha a magyar kormány egy román részről jövő hasonló ajánlatot elfogadna. A bizalmatlan német külpolitika igyekezett mindkét oldalról biztosítani magát, nehogy az általa szított ellentét a két kormány kezdeményezése folytán kikerüljön az ellenőrzése alól.³³

A szeptemberi napok eseményeinek Werthet is meg kellett győzniük arról, hogy a helyzet kihasználása katonai eszközökkel nem lehetséges. Németország erre már nem tart igényt. Ennek ellenére a háborút megelőző merev magyar elzárkózást, a lengyelek elleni fellépésnek még a gondolatától is, nem felejtették el illetékes német körök. A leállított hadianyagszállítások iránt érdeklődő Sztójayval közölték, hogy bár a zárlat politikai indoka megszűnt, a szállítási nehézségek továbbra is fennállnak.³⁴ A németek kiengesztelése tehát nem lesz könnyű. Werth és Bartha Károly tábornagy, honvédelmi miniszter azon töprengtek, hogyan tudnák a kormány korábbi merev álláspontjától magukat elhatárolva a németeket rábírní a honvédséget sújtó zárlat feloldására. Gondjaik növekedtek, amikor a magyar—román viszony német óhaj szerinti helyes mederbe terelődését követően a német diplomácia elérkezettnek látta az időt, hogy a lengyel kérdésben önálló utat járó magyarokat olyan helyzet elé állítsa, amely alkalmas arra, hogy ismét bebizonyítsák, semmit sem hajlandóak tenni a szövetségi hűség és barátság érdekében.

Szeptember 9-én délután Ribbentrop váratlanul azzal a kéréssel fordult Csákyhoz, hogy a kormány másnapról engedélyezze a német csapatzállításokat a Szlovákiát az Északkeleti-Kárpátokkal összekötő vasútvonal Kassa—Nagyszalánc közötti, magyar területen futó szakaszán.³⁵ A német kérést már egy nappal előbb nyomatékossította a német légierő. Ugyanis szeptember 8-án minden külön bejelentés nélkül megélenkült a légtér Észak-Magyarország határ menti területei felett. A német légi kötelékek 12 berepülést hajtottak végre. Kisebb-nagyobb kötelékek keretében 90 bombázó repült át magyar terület felett. Kassa légtérében például 17 és 18 óra között öt alkalommal tűntek fel német gépek. A figyelő órsók 48 bombázó átvonulását regisztrálták.³⁶ Szeptember 9-én a délelőtti órákban 58 német gép repült át magyar terület felett.³⁷ A bevetésre menő gépek útjának délebbre tételét ugyan a harcoknak a Kelet-Szlovákiával szomszédos területekre való áttevődésével kívánták igazolni, azonban nem volt kétséges, hogy erődemonstrációnak szánták ezt az eladdig szokatlan lépést az engedetlen magyarok ellen.

A szeptember 10-én összeülő minisztertanács a nemzeti becsülettel össze nem egyeztethető súlyos következményekkel járó, a nyugati hatalmak hadüzenetét is kiváltható lépés gyanánt visszautasította a német kérés teljesítését. Ez nem lenne összeegyeztethető a magyar kormánynak a lengyel kérdésben adott korábbi állásfoglalásával. A magyar légtér megsértése miatt nem tiltakozott a minisztertanács.

A német kívánság jellege kétségtelen volt Werth és a katonák előtt. Félelemmel töltötte el őket, mivel visszautasítása nyomán újabb retorzióra számíthattak, s mindenképpen a magyar—német viszony romlására. A hadihelyzet áttekintése nem hagyott kétséget afelől, hogy német részről a kérésnek komoly katonai indoka nincs. A Szlovákiából támadó német csapatok már mélyen bent jártak Lengyelországban. A Homonna—Varannó körzetében csoportosuló XIX. német gépesített hadtest a Duklai-hágón át 9-én szintén megkezdte előrenyomulását.³⁸ Ribbentrop ez utóbbi

32 A Wilhelmstrasse... 438. o. (260.)

33 OL K 64—82—27/a—844/1939. Rp.

34 A Wilhelmstrasse... 437. o. (259.)

35 DIMK IV. k. 505. o. (379.)

36 HL Eln. vkf. 1. 1939/4609.

37 HL Eln. vkf. 1. 1939/4623.

38 HL Eln. vkf. 1. 1939./4735/7—10.

utánpótlásának biztosításával indokolta kérését. Az igazság azonban az volt, hogy a kért vasútvonal használata nem befolyásolta utánpótlásukat. A hadtest az összpontosítási térségbe való felvonuláshoz sem vette igénybe ezt a vasútvonalat. Nem került el Werth figyelmét az Észak-Magyarország feletti — ugyancsak a XIX. hadtest hadműveleteinek támogatásával indokolt — légitévékenység figyelmeztető volta sem. Súlyosnak találta a helyzetet, ami nem egykönnyen rendezhető. A vasútvonal használatának engedélyezését épp ezért nem tartotta volna megbocsáthatatlan lépésnek. Ennek ellenére a lengyel kérdésben a kormányzótól és a közvéleménytől egyaránt támogatott kormánnyal szembeni fellépés most sem ígért eredményt. Még a hadseregben is bajos lett volna lengyelelles hangokat hallatni. Ugyanakkor az események alakulása, a németek gyors előrenyomulása, ezzel szemben a nyugati hatalmak beavatkozásának késése megerősítette abban a felismerésben, hogy Németország az irányító erő a közép- és délkelet-európai térségben, amelyhez igazodni kell. A német—szovjet egyezmény elhárította azt az egyetlen erőt, amely térségben Németország útjába állhatna.

A Werth aggályaitól szintén nem mentes kormány, végiggondolva a kialakult helyzetet, megpróbált közbülső megoldást találni. Hajlandónak mutatkozott megengedni a kérdéses vasútvonal használatát, de csak abban az esetben, ha a szállítás zárt vagonokban történik, kísérők nélkül.³⁹ A németek azonban már nem óhajtottak élni az ajánlattal. A német diplomácia elérte célját. A kérés fontosságát a német hadsereg számára mi sem minősítette jobban, mint hogy könnyedén tudomásul vették a magyar visszautasítást. Ribbentrop már 10-én utasította Erdmannsdorffot: hozza a magyar kormány tudomására, hogy a visszautasított „német kívánság egyébként nem volt méltánytalan, és Magyarországon nem szabad elfelejteni: Németország gondoskodott arról, hogy a szóban forgó vasútvonal Magyarországhoz kerüljön”⁴⁰

Ribbentrop azonban nem érte be ennyivel, hanem a szlovákokat is mozgósította a cél érdekében. Aligha képzelhető el, hogy a Tiso-kormány német ösztönzés nélkül fordult volna szeptember 10-én a magyar kormányhoz, hogy szlovák hadianyagok szállítását engedélyezze a németek elől elzárt vasútvonalon. A magyar kormány elutasította a kérést. Csáky közölte Erdmannsdorffal, hogy a magyar kormány „a szlovák eljárást támadó hadicselekménynek tekintené, s ennek megfelelően reagálna. Máris csapatokat indított útba a szlovák határra.”⁴¹ Csáky utalt a szlovák kormány hivatalos magyarelles irredenta megnyilvánulásaira, melyek német indíttatásúak voltak, s összefüggést vélt találni e megnyilvánulások és a szlovák kérés között. Megemlítette azt a jelentést is, miszerint Kelet-Szlovákiában két szlovák hadosztály gyülekezik. Weizsäcker német külügyi államtitkár megcáfolta a gyülekező szlovák hadosztályokról szóló hírt, mondván, nem is igen létezik bevethető szlovák haderő. Ez nem fedte a valóságot.⁴² A szeptember 13-i vezérkari helyzetjelentés ugyanis a németekkel együttműködő 2. és 3. szlovák hadosztálynak a harcokból való kivonásáról és Nagymihály — Töketerebes körzetében való gyülekeztetéséről adott számot.⁴³

Ribbentrop szeptember 14-én a német követ útján megüzente Csákyknak, hogy milyen kellemetlen volt számukra a szlovák lépés. Ugyanakkor kellő óvatosságot tanácsolt a német védelem alatt álló Szlovákiával szemben. Nagyon rosszallja, hogy a magyar kormány katonai lépéseket is kilátásba helyezve reagált a szlovák kérésre. Minden szlovákellenes lépés Németországban megfelelő reakciót váltana ki.⁴⁴

39 A Wilhelmstrasse... 440. o. (263.)

40 Uo. 440. o. (262.)

41 Uo. 441. o. (267.)

42 Uo. 443. o. (267.)?

43 HL Elm. vkf. 1. 1939/4654.

44 A Wilhelmstrasse... 444. o. (263.)

A német külügyminisztérium elérte célját. A magyar kormány elmarasztalhatóvá vált a jóbaráttal szembeni hálátlanság bűnében. Ez bármikor kijátszható ütőkártya lett a kezükben. Kellő hatással lesz a számukra mindig mobilizálható hadseregvezetésre és a szélsőjobbra. A hűrt nem szükséges tovább feszíteni. A felizzott hangulat azonban nem volt könnyű a régi mederbe terelni. A lengyel hadjárat még nem ért véget. A lengyel hadsereg katlanokba zárva kétségbeesetten védekezett. Szeptember 17-én a Szovjetunió megkezdte az intervenciót követően Lengyelországhoz csatolt nyugat-belorusziai és ukrainai területek visszafoglalását. A német—szovjet megegyezés értelmében a két fél közötti konfrontáció veszélye nem fenyegetett. A szovjet hadsereg hadmozdulatai különösen izgatták a román kormányt, melynek területi ellentétei voltak a szovjet kormánnyal. A románok épp ezért tovább folytatták mozgósításukat, ami a német—román közeledés és garancia légkörében a magyar kormányra is igen rossz hatással volt. Romániában a hónap közepére a behívások mértéke már elérte az általános mozgósítás 75, majd 80%-át. A mozgósított létszám meghaladta a 800 000-et és az 1 millió felé közeledett. A magyarokkal szemben változatlanul bizalmatlan románok Erdélyben is növelték erőik számát. A jelentések már 15 hadosztályt, 4 hegyi dandárt és 1 lovas hadosztályt tartottak számon. A szovjet hadsereg megindulása a várakozással ellentétben nem eredményezte a román erők átvezénylését a besszarábiai határra. A román hadvezetés az ottani erősitéseket az újabb mozgósítási hullámmal oldotta meg.⁴⁵

A magyar kormány félelmét növelte a németek ingerültsége a magyar területre érkező lengyel katonák és polgári menekültek befogadása miatt. A lengyelekkel szembeni szimpátia, a sorsuk miatti sajnálkozás az egész magyar közvéleményre, így a hadseregre is kihatott. Sónyi Hugó gyalogsági tábornok, a honvédség főparancsnoka kénytelen volt elmarasztalni a tisztikart, melynek elsősorban a fiatalabb tagjai a lengyelek mellett foglalnak állást és németellenes kijelentéseket tesznek.⁴⁶

Lengyelország összeomlása és a háború befejeződése még nem oldotta meg a feszültséget, ami a háború következtében magyar—német és magyar—román viszonylatban keletkezett és tartósnak bizonyult. Németország elhatározta, hogy csak engedmények árán hajlandó oldani a megleckéztetett magyar kormánnyal szembeni feszült viszonyát. Szeptember 23-án Sztójay a bűnös magyar magatartás berlini visszhangjáról jelentett: „aktuális jelentőségénél fogva talán legsúlyosabban esik itt latba azon állásfoglalásunk, mellyel a német csapatoknak magyar területen való átvonulását nem engedjük meg, dacára annak, hogy a birodalmi kancellár háláját helyezte kilátásba.”⁴⁷ Göringhez közel álló újságírókra hivatkozva pedig német vezető körök azon véleményét továbbította, hogy a magyarok a német—lengyel hadjárat befejezésekor teljesen Németország ellen fordultak. A magyar miniszterelnök és köre nem is leplezi németellenes beállítottságát.⁴⁸ Ellenőrizhetetlen forrásból származó kósza hírekkel, értesülésekkel is bőségesen ellátták az országot a különböző német, vagy velük kapcsolatban lévő magyar szervek. Egy magyarországi német katonai akció lehetőségének gondolata különösen alkalmasnak látszott, hogy a jövőben jobb belátásra bírja a renitens magyar kormányt. De ilyen hírek számított az is, hogy a bécsi katonai térképészeti intézet, befejezven a lengyel térképek nyomását, most Magyarországot gyártja nagy buzgalommal.

A német igények jövőbeni kielégítésének másik hatásos módja a szélsőjobboldal, de még inkább az amúgy is toleráns hadseregvezetés megnyerése volt. A német vezetés nagy figyelmet szentelt a Teleki és Werth közötti ellentétnek, ami a lengyel krízis során megmutatkozott.

A magyar—német „megbékélés” és a feszültség oldása döntő eszközének a gaz-

45 HL Eln. vkf. 1. 1939/4684.

46 HL Eln. vkf. 1. 1939/4998.

47 OL K 63—472 és 473. Szent-Iványi Domokos emlékirata, 233. o.

48 Uo. 232. o.

dasági engedmények bizonyultak. Ebben is elől jártak a katonák, akik a szeptember végi napokban, amikor a magyar—román viszony csak nehezen enyhült és további feszültségek magját hordozta magában, döntőnek tartották a németektől gátolt fegyverkezés bármily engedmények árán történő folytatását. Elengedhetetlen fontossággal bírt a gyorsított hadfelszerelési programban máris eltolódásokat okozó német hadianyagszállítások újbóli megindítása, sőt fokozása. A kiutat az adott helyzetből csakis az állandó növekvő német gazdasági kívánságok kielégítése jelenthette. Sztójay már szeptember 2-án, a zárlat kimondását követően javasolta a kormánynak, hogy jó lenne „az élelmiszer szállítások tekintetében mielőbb valami gesztust, illetőleg szerződésileg biztosított mennyiségen felül spontán többletet felajánlani. Talán előbb-utóbb úgyis kérni fogják, így azonban hangulatos benyomást tehetünk, amelynek kihatása nem maradhat el.”⁴⁹ A németek már szeptember 19-én benyújtották a gazdasági kívánságlistát a kormánynak. Az élelmiszerszállítások és a márka árfolyamának emelését kérték. A kormány ennek teljesítését hadianyagszállítások megindításával és növelésével kívánta összekötni. A német fél ez elől azonban egyelőre kitért.

Az október 10-én tartott minisztertanácson a hadianyagzárlat okairól és feloldásának módozatairól folytattak vitát. Werth itt nyíltan a kormány cikcakk-politikáját tette felelőssé a történetekért. Ilyen politika mellett nem tud felelősséget vállalni a honvédség felszereléséért és harcászultságéért. Állítólag lemondását is szóba hozta, amit azonban azonnal elvetettek.⁵⁰

Október 13-án Erdmannsdorff minden bizonnyal erre a minisztertanácsra hivatkozva jelenthette a külügyminisztériumnak: „Az én megfigyelésem szerint is feszültség van a kormány és a honvédség között. A honvédség elégedetlensége elsősorban Teleki miniszterelnök és Keresztes-Fischer belügyminiszter ellen irányul, akiknek joggal vetik szemükre, hogy a külpolitikai helyzettel szembeni beállítottságuk sem elég világos. A honvédség őket teszi felelőssé a német részről bevezetett hadianyagszállítási zárlatért. Vezérkari körökben épp úgy mint a nyilaskereszteseknél, már régóta szemlátomást ez a törekvés, hogy német hivatalos köröket végső soron a Teleki-kormány megbuktatására irányuló saját belpolitikai céljaik támogatására bírjanak rá... Az mindenestre kétségtelen, hogy a honvédség Németországgal szembeni magatartása lényegesen pozitívabb, mint a miniszterelnöké és a kormánytagoké. A tisztikar idősebb korosztálya, amely a világháborút a mi oldalunkon harcolta végig, különösen a vezérkar nagyon befolyásos főnöke, Werth gyalogsági tábornok, megértik a Németországgal való feltétlen együttthaladás szükségességét. Magatartásukban jólesően különböznek az itt egyébként megfigyelhető megbízhatatlanságtól.”⁵¹

A katonai vezetés akciója nem is maradt eredménytelen. Bartha a magyar—német gazdasági tárgyalások alatt kapcsolatba lépett Clodiusszal, aki elégedetten jelentette: „A hadianyagszállítások kérdését katonai szervekkel megvitattam. Megértéssel viseltetnek... azon fáradoznak, hogy Németországnak pozitív ellenszolgáltatásokat teremtsenek. A miniszterelnöknél és vezető polgári szerveknél kifejezetten sikrasszálltak különböző német követelések teljesítéséért.”⁵² A „siker” teljes volt az 1940 januári tárgyalásokon: a magyar kormány felértékelte a márkát, s messzemenő engedményeket tett a német gazdasági kívánságoknak. A német vezetés jóindulata jeléül végre kegyeskedett feloldani a hadianyagszállítások tilalmát.

A lengyel krízis kiváltotta a magyar—német affér ezzel egyelőre, engedmények árán, elsimult. Időlegesen a román—magyar ellentét is veszített töltéséből, a robba-

49 DIMK IV. k. 471. o.

50 A Wilhelmstrasse... 454. o. (282.)

51 Uo. 455. o. (283.)

52 HL Eln. vkf. 1. 1939/5131.

нас lehetősége kitolódott. A lengyel kérdés során tovább osztódott magyar politikai és katonai vezetés; még képlékenyebbé vált a német politika céljai számára. Utóbbi, kihasználva a folyamatosan szított magyar—román feszültséget, a területi kérdés megoldásának megítélésében keletkezett belső ellentétet, a magyar politikai színpad maradéktalan rendezőjévé vált, egymással zabolázva meg a rendezői utasításoknak engedelmeskedni vonakodókat.

Лоранд Домбради

ПРОТИВОРЕЧИЯ МЕЖДУ ПОЛИТИЧЕСКИМ
И ВОЕННЫМ РУКОВОДСТВОМ ВЕНГРИИ В ОЦЕНКЕ
ПОЛЬСКО—ГЕРМАНСКОЙ ВОЙНЫ 1939 ГОДА

Резюме

Накануне начала второй мировой войны отношения между Венгрией и Германией стали напряженными. Пал Телеки сообщил Гитлеру, что возглавляемое им правительство имеет намерение всеми способами удерживаться от возможного участия в возможном вооруженном конфликте между Польшей и Германией. Этого требовали как традиционная венгеро—польская дружба, так и интересы внешней политики Венгрии. С позицией правительства не соглашался начальник генерального штаба венгерской армии генерал пехоты Генрих Верт и возглавляемое им венгерское военное руководство. Венгерский генералитет надеялся хотя бы ценой взаимодействия с немцами реализовать свои территориальные претензии по отношению к румынам, бывшим союзниками поляков. Удерживая в страхе румын, венгерское военное руководство надеялось оказать дорбуую услугу германской армии. Дипломатия Германии ставила целью наращивание напряженности между двумя странами с тем, чтобы использовать ее; в области политики. Таким образом, когда после мобилизации в Румынии, проводившейся с середины августа 1939 года, и демонстрации в Трансильвании венгерское правительство предприняло аналогичные меры, немецкая дипломатия сумела заставить румынское правительство поверить в то, что Венгрия готовится напасть на Румынию и отговорить ее; от этого может лишь вмешательство Германии. Для подкрепления этой идеи Риббентроп пригласил в Берлин министра иностранных дел Венгрии Иштвана Чаки и уведомил его о том, что в настоящей войне от венгерского правительства ничего не желают, лишь просят его удерживаться от вооруженных действий против Румынии. Правительство Венгрии, намеривавшееся любыми способами избежать конфликта с Румынией, почувствовало облегчение после такой декларации министра иностранных дел Германии, в то же время военное руководство обманулось в своих надеждах. Однако радость была преждевременной. Немецкая дипломатия уже на другой день визита Чаки, — получив от него обещание отказа Венгрии от каких бы то ни было действий против Румынии, — считала необходимым помимо экономических санкций выразить также свое недовольство венгерскому союзнику по поводу его пассивности в польском вопросе. Германия обратилась с просьбой к венгерскому правительству о разрешении использовать для перевозок, проводимых в целях пополнения германской армии, словацкой железнодорожной линии, проходившей по территории Венгрии. Венгерское правительство отказалось дать такое разрешение, что послужило поводом Риббентропу обвинить Венгрию в неблагодарности, что будет иметь свои последствия в будущем. Венгерское военное руководство оценило это как новый усугубляющий акт, который может оказать воздействие на дальнейшее складывание венгеро—германских отношений.

Германская дипломатия достигла своей цели. Ей удалось обострить венгеро—румынские отношения, и без того отравленные недоверием и неспособностью сближения. Одновременно с этим стабилизировались и противоречия между правительством Венгрии и венгерским военным руководством, которые в любое время можно было использовать в интересах Германии.

GEGENSÄTZE ZWISCHEN DER UNGARISCHEN POLITISCHEN
UND MILITÄRISCHEN FÜHRUNG BEI DER BEURTEILUNG
DES POLNISCH-DEUTSCHEN KRIEGES VON 1939

Resümee

Das ungarisch-deutsche Verhältnis wurde am Vorabend des Ausbruches des Zweiten Weltkrieges gespannt. Pál Teleki hatte Hitler mitgeteilt, die von ihm geleitete Regierung wolle sich von einem eventuellen Waffenkonflikt zwischen den Polen und den Deutschen unbedingt fernhalten. Das forderten sowohl die traditionelle ungarisch-polnische Freundschaft als auch die ungarischen außenpolitischen Interessen. Mit der Auffassung der Regierung waren der Generalstabschef, General der Infanterie Henrik Werth, und die unter seiner Leitung stehende ungarische militärische Führung nicht einverstanden. Sie erhoffen von der Zusammenarbeit mit den Deutschen — und sei sie eine militärische — die Möglichkeit, die Gebietsforderungen gegenüber den mit den Polen verbündeten Rumänen realisieren zu können. Wenn sie die Rumänen in Schach halten, damit erweise sie der deutschen Armee einen guten Dienst. Die deutsche Diplomatie hatte das Ziel, die Spannung zwischen beiden Ländern zu erhöhen und politisch auszunützen. Deshalb machte die deutsche Diplomatie, als die ungarische Regierung auf die rumänische Mobilmachung seit Mitte August und auf den Aufmarsch in Siebenbürgen mit gleichen Schritten reagierte, die rumänische Regierung glauben, daß sich Ungarn auf den Angriff rüstete, von dem es nur durch deutschen Eingriff abgebracht werden könne. Zur Untermauerung von all dem bestellte Ribbentrop Außenminister István Csáky nach Berlin und teilte ihm mit, daß die Deutschen im laufenden Krieg von der ungarischen Regierung nichts weiter verlangten, als sich einer Waffenaktion gegen Rumänien zu enthalten. Die Regierung, die den Konflikt unbedingt vermeiden wollte, war nach der Erklärung des deutschen Außenministers erleichtert, aber die militärische Führung sah sich in ihren Hoffnungen enttäuscht. Die Freude der Regierung war jedoch verfrüht. Bereits einen Tag nach Csákys Besuch hielt die deutsche Diplomatie — im Besitz des Versprechens, daß die Ungarn auf jegliche Aktion gegen die Rumänen verzichten — für notwendig, ihre Mißbilligung wegen der Passivität des ungarischen Verbündeten in der polnischen Frage zum Ausdruck zu bringen. Sie wandte sich an die ungarische Regierung mit der Bitte, die Benutzung der ungarischen Gebiet passierenden slowakischen Eisenbahnlinie als Nachschubweg der deutschen Armee zu genehmigen. Die ungarische Regierung schlug aber auch diese Bitte ab, was Ribbentrop die Gelegenheit bot, sie der Undankbarkeit zu beschuldigen. Die ungarische militärische Führung bewertete das als einen neuen schweren Schritt, der sich auf die künftige Entwicklung des ungarisch-deutschen Verhältnisses negativ auswirken könne.

Die deutsche Diplomatie hat ihr Ziel erreicht. Es gelang ihr, das ohnehin mißtrauische und der Annäherung unfähige ungarisch-rumänische Verhältnis noch mehr zu verschlechtern. Zur gleichen Zeit stabilisierte sich auch der Gegensatz zwischen der ungarischen Regierung und der ungarischen militärischen Führung, was den deutschen Interessen nur dienlich war und jederzeit zum Nutzen sein konnte.